

A trónfosztó trónra száll

HATÁR GYŐZŐ ÉS A DETRONIZÁCIÓ POÉTIKÁJA – AVAGY: VAKABLAJ VILÁGOSSÁGA

Midőn e sorok íróját a véletlen szerencse meg egy televíziós riporter feladat a nevezetes wimbledoni tusculanum, Hongriuscule falai közé vezérelte, a házigazdának – 1995. október 10-én – nem volt jó napja. A maga tervezte épület vízvezeték- vagy fűtőcsövei felmondták a szolgálatot, lyukak keletkeztek, s a kiáramló víz vagy gőz éppen a (ha nem csal az emlékezetem) bejárathoz közeli életműpolc köteteit tette tönkre vagy rongálta meg. Mivel addig is nemegyszer láttam már (akár családunkon belül), hogy írók, tudósok milyen féltő gonddal különítik el könyvtárjukban a saját munkáikat, s miként képesek káromkodni vagy jajveszékelné, ha baj éri ezt az állományt (ráömlik egy üveg tinta, megdézsmálja egy érdeklődést színlelő látogató stb.), sietve igyekeztem osztani Határ Győző feltételezett könyvgyászában. Határ kedélye azonban nem az otthoni, kicsinyített vízözön miatt volt felhős, valami más – talán épp a készíttendő interjú... – nyomasztotta. Könyveinek szétmállásával kapcsolatban kijelentette, hogy ez bizonyára a ház érrendszerébe kényszerített elemek bölcs kritikája az ő lírikusi, epikusi és bölcselői ténykedése felett. Különben sem először fordul elő, már szinte megszokta. A pincékben pedig akad az elegendőnél is több tartalék példány, főleg az ő kezét dicsérő, elhíresült arany borítójú opuszokból. Majd felcipeli, amit kell, s a következő csőlyukadásig megint teljes lesz az oeuvre polca.

Amikor már a tükrös falú, válogatottan szép bútorokkal telehintett fogadószobában ültünk, s vendéglátónk csöndes modulációjú, nagyszabású körmondatokban fejtette ki, hogyan rendezte már el a gondolati, lelki elrendezendőket a természetesen nem létező Istennel, módomból volt megfigyelni, hogy ez a nemegyszer hiúnak jellemzett – s mint kiderült: pompás berendezési tárgyai, a legmodernebb technikát képviselő gépezetei, különleges fekvőalkalmatossága mellett a filozófiai alkotásaira valóban rátarti –, akkor nyolcvanegy éves férfiú, bizonyára az élő magyar irodalom egyik legkiemelkedőbb személyisége az ironikus, őszinte önkritika miféle élőszóbeli bűvészmutatványaira kész – miközben ezzel nem hogy csorbította volna, de negyedóráról negyedóra növelte művészi tekintélyét és emberi respectusát. Ahogy szellemes cifrázásokkal újra és újra taglalta, mint képes egy huncut kis víz- vagy gőzsugár „végezni” ötven-hatvan esztendő milliárdnyi betűjével, úgy lett mint egyértelműbb, hogy Határ észjárásában a megmaradáshoz a megsemmisülésen át vezet az út. Ami nem állta ki az elhalás próbáját, nem élhet.

A költő közelmúltbeli versgyűjteményeit újraolvasva tűnt szembe, mily gyakori nála az alkotói én trónfosztása és a lírai mű (vagy általában az irodalom, az írás) detronizálása. *A Medaillon Madonna* (1997) című „*költeményes könyv*”, az Unikornis Kiadó *A magyar költészet kincsestára* elnevezésű, reprezentatív sorozatába illeszkedő, „*H. Gy. levelezőládája*” jelzésű *Válogatott versek* (1998) és az *Üveggolyó* (2004) szolgáltatta az itt-ott átfedésekkel telített anyagot. A szövegek egy része más kötetben s persze az irodalmi saj-

tóban is napvilágot látott. Sajnos, sok az elírás, s egyelőre a változatokról sem tudni, melyik a végleges – ez így van a *Vakablak világossága* esetében is –, ezért alább a szöveg-helyek oldalszám szerinti jelölését, a variánsok ezúttal fölösleges ütköztetését mellőzőm. S nem térek ki két rokon vonatkozásra, bár a jelenségkör behatóbb vizsgálatához ez később szükséges lehet. Az egyik az alkotói én felnövesztésének, felstilizálásának poétikája, tehát a kontrasztáló alakításmód. Erre inkább a régebbi évtizedek termésében mutatkoznak példák, illetve az *Életút* (Kabdebó Lóránttal, 1993) lapjain, vagyis nem lírai, hanem pályá-összegző, regényes-esszéisztikus közelítésben. A másik némely rivális költők, Határból súlyos nemtetszést kiváltó pályatársak versbeli törpítésének, glosszázó „megsemmisítésének” szöveggöre („halljad intelmem és megszegyelld magad / te philoktetészi Búzhödelem / hisz’ csak a varangynyi verejtékszagot: / hűgyszagod érzem minden verseden // többet nem érdemelsz e gyors szonettnél / s annak se mind a tizennégy sorát / vajon nem inkább derest érdemelnél / s arrahúzza hogy ég szakadna rád // te – te Múza-Honban örök hazátlan...” – *Az ezerkettedik* stb.) Utóbbiak indulatot levezető érzelmi funkcióihoz ritkán járulnak elvi összetevők; csak a gonoszkodásban is megőrzött formai virtuozitás kérne helyet e strófáknak.

Határ versbeli beszélőjének, szószólójának önlefokozásai lehetnek játékosak, ám nem feltétlenül azok. A *gyomai gyom* pazarul játékos. Szülőhelyének – az Endrőddel 1981-ben Gyomaendrőd néven egyesített Gyomának – üzen fia. Az ajánlás szerint: „(az *odaalósi-aknak küldi, hálával és szeretettel, 1995 május havában – Gy. bácsi*)”. A Gyoma helynevet és a Győző személynevet is kezdő Gy betű összetalálkoztatja a locust és a personát, hogy a figura etymologicává ügyeskedett cím (és, nagybetűkkel kezdve, refrén) ezzel a tartalmi többlettel – a viszonylagos azonosulásban – tapadjon az üzenőre. Négyyszer ismétlődik a túl komolyan nem vehető gyomkodás: „*Garabonciáriusára / Gyomaendrőd ma nagyot igyon / ihol én ihol a Gyomai Gyom / ihol én ihol a Gyomai Gyom*”. Csakhogy a kicsinyítés, rútítás mellett a névszerű, névhelyettesítő Gyomai Gyom szintagma betyárosan, felnagyítóan, hódítóan is hangzik az „ihol én ihol [én]” belehallható „pörölye világ-nak” folytatás-előzménye miatt, egyben a sorismétléssel is nyomatékosítva. A négysoros refrénszakaszok előtt tízsoros, mondókaszerű tömböcskék kergetőznek, melyeknek halmozódó növénynevei (beléndek; nádi buzogány; monyos kosbor; szeder; eper; kakastéj; burján stb.) hol támogatják, hol ellenpontozzák a gyom gyomságát. A versezet indítása – „ki a Nemzet Kalapácsa? / maga szerencse-kovácsa! / ki a Helység Csalogánya? / vigye kőpart üsse kánya!” – a Petőfinél költői műcímként állandósult *A helység kalapácsa*, valamint a Blaha Lujza hapax legomenonjává lett „a nemzet csalogánya” mulatságos inverziójával, két *legnagyobb* való utalással előlegezi, hogy a gyomai gyom, a Gyomai Gyom „gizgaz gyimgyom” státusa meglehetősen (folklorikus-mesei és ténytyszerű-életrajzi módon) összetett, kétértékű, s nem az alant(as) felől érthető meg.

A számos idevágó példa együtt hatna a legüditőbben, leggazdagabban – csakhogy monográfia-fejezetnyi hely szükségeltetne csupán a felvillantó idézésekhez és kommentárjukhoz is. A versbeli költő-én leglátványosabb ön-trónfosztása a *Vacak* című költeményben történik alighanem. Ez (*Verskabaréból*), Határ egyik laza ciklusából való, vagyis félig-komolyságára, más-komolyságára hasonlóképp céloz, mint (*a Kis Klapanciáriumból*) kinövő darabok, olykor a (*vakszöveg*), (*Kabarészám*), *karikatúra*, *álomrigmus* billogozásúak. A nullpontra, a jelentéktelenségbe száműzetés saját ítéletnek tetszhet, noha a felütés

kérdéssorából, illetve az első és a második versegység ellentétezéséből világos, hogy fáj-dalmat okozó kritikai vélemény(ek) átvétele, önkínzó újramondása, s ebben az alakított-ságban a katasztrofális elleni tiltakozás is (ez teljes tüzével a mű egészéből csap ki, bár az ural-kodó hang a végére is a szkepszis és a meg nem értettség keserve marad). A kezdő tizen-négy sor ekként indázik: „költőnek? hogy én? hogy milyen vagyok? vacak / kit nem illet bölcs elemzés mélyolvasat / se mélylelkicézés se átvilágítás / vicek-vacak költő vagyok az nem vitás / kinek nem leltározzák oldalakon át / kurváit múzsáit sor szellemrokonát / őt nem hallja-látja senki – lekéste itt / ítések méricskélő mélyengéseit / aki ránéz – benne (olyan Tudor ha van!) / zagyván a *Tudatlannal a Tudattalan* / összemosódik és a segge-partja-pír / csupa félreértés maszatja Papír // más? bár egérnyi – a Kor az Ó Kora / a kom-mentár róla ezerszer akkora...” Az üldözési mániához, a meg nem értettség érzetéhez, a féltékenységhöz minden művésznek joga van. Határ ön-*Vacak*-olásáról viszont elmond-ható, hogy nem pszichés dolog, vacakolás. Elég csak arra utalni, hogy a 20. század leg-szebb magyar verseit írók, költők és irodalomtudósok segítségével (többé-kevésbé játéko-san) kereső *A teremtmények arca* (2002) című kötet, mely – a kissé más valóságot egy számmá egyszerűsítve – összesen 1040 szavazatra alapozta eredményeit, Határ Győző-versre jutó szavazatot egyetlenegy tudott prezentálni, az pedig nem mástól, mint a kel-lően bátor, öntudatos és fityisz-mutatásra kész Határ Győzőtől magától származott. Ami-kor Határ némely kései versében összehúzza magát, azaz begubózza lírai alanyát, mozdu-latában megismerszik valami az „öreg” Arany bölcs humorral olvasói tudtára adott ki-kopottság-sérelméből – s felülemelkedő nagyvonalúságából. „*A tölgyek alatt*” (s nem *A tölgyek alatt*) Arany Jánosának kétségek marta szavaiból, az – úgy vélte – rá mért kritikai vád, a „Minden sora bűn, / minden szava szálka” visszhangjából. Bár Határ rendre Cso-konai Vitéz Mihályt és Weöres Sándort nevezi meg költői egének állócsillagaiként, az ed-digiekből is kitűnhetett – s újabb ráutalás nélkül a továbbiakból is kitűnhet –: kései het-venes, majd nyolcvanas éveinek szerencsére változatlanul kifogyhatatlan termésében Arany ihletésének sugara is érlelnek rímet, sort, mondandót.

A kifogyhatatlan termés ugyancsak önostorozásra indít. A *Túltermelés* azonban a ma-gamagát némi elégedettséggel korholó első versszak után a másodikban a fiatalokkal való konfrontációt élezi ki (valószínűleg jobbra szeretettel és nosztalgiával, mert Határ iro-dalmi pörei inkább az ő generációjához közeliakkal, idősebb költőkkel, bírálókkal szem-ben nyitják meg rímes aktáikat): „élenjárok a túltermelésben / már mindent mint a vers-gép / megverselek / a HOLMIBAN a KORTÁRSBAN és az ÉSBEN / versek lábán akár a / megvert sereg // rímkeresgélő apostolok-lován / Versek Nagytábora iránt / versláb-gya-log / fölöttem rajban s nem ily tétován / szállnak a léglökéses / fiatalok”. E szellemes kis vers közvetlen környezetéből, az *Üveggyaló Irodalomkritika* című vagy mellékjelzetű szösszeneteiből inkább az derül ki, hogy a mester *A szörny ítésk*, a ráhangolódásra nem képes, bikkfanyelvű bíráló ellen fordulna a megsemmisítően ironikus szó fegyverével. A modern teoretikájú és forgalomtáru irodalomtudomány – kontra modern költészet vita (azaz a mai poéta versus mai professzor szituáció) zöngéibe és mellékszöngéibe most ne hallgassunk bele. Határéhoz fogható energiával csak Orbán Ottó, Térey János és Orbán János Dénes esett neki kritikusnak, salabakternek, „kari tanács”-nak. Határ Győző az (*Irodalomkritika – II*) jelölésű, későbbi soraiban a trágársággal sem takarékoskodva gyil-kosság-szinonimákkal él. Ez a detronizáció – melyet még közvetve, „taktikából”, a tar-

talmi ellenkezőjét-mondás fifikájával sem maga követ el – majdhogynem öldöklés: „BUMM! narratíva! / paradigma! paraméter! / eldöglődj! – mond a szörny ÍTÉSZ / ki rátok förmed: // szűnj meg! semmi vagy! / ríjj-remegj! borsóra térdelj! / (mi lesz most: karóba húznak? / kerékbe törnek?)”. Befogadás, recepció, olvasásszociológia: a költő a „borsóra térdelj” iskolamesteri szigorának rideg infantilizmusától statisztikailag igazolt nézetek és tények vészjelentéseiig sokféleképp reagál író és irodalom a legutóbbi negyedszázadban (is) alaposan módosuló, romló helyzetére. *Energikus* szkepszis, *küzdő* rezignáció az övé, versben, tanulmányban, a rádió mikrofonja előtti előszóban, az előadói pulpituson.

Határ szkepszisét – mely az alkotói én és az alkotás legalább harminc-negyven frissebb művet érintő trónfosztásakor sem hagyható figyelmen kívül – nemrégiben (a Magyar Napló 2004. februári számának hasábjain) Orbán Péter analizálta kimerítően, az életmű bölcséleti centrumát, az 1980-as *Özön közönyt* véve bázisul, s mondván: „Határ Győző bölcséletének differentia specificája a mindenre kiterjedő szkepszis. Szkepszisen gondolkozásának attitűdjét, az episztemikus imperativustól, a megismerési kényszersztól, a piramidális kíváncsiságtól úzótt tudatának szellemi beállítottságát, az amolyan *kételkedem, tehát gondolkodom* (*dubito, ergo cogito*) alapelvét érti. Határ megrögzött *szokratida*, a cusanusi *docta ignorantia* megmételvezettje, aki egész életében követte Platón dictumát, mely szerint a filozófia a szabad lelkek tudománya. Minden ízében igaz rá Macaulay leírása a született bölcselőről, aki *mindent lehetségesnek tart, de semmit nem képes végleg elfogadni*. Legyen szó bármely gondolkodóról vagy eszmerendszerről, a szkepszis ismeretelméleti és jelenségtani megszorításával tudja csak szemügyre venni. A szkepszis számára *a szabad lengés állapotát*, az előfeltevésektől, ideológiák, vallások, kultuszok mágneses terétől mentes szemlélődés állapotát biztosítja. Ennek a habitusnak, illetve egész életművének az allegóriája Határ nagy opuszának címe, a *szélhárfa*”.

Ha nem is egyenrangú allegória (illetve valószínűleg nem is allegória), a *vakablak* szó önmagában levő, majd a *Vakablak világossága* címszerkezetben kifejlő paradoxona is jelezheti a szkepszis vezérszerepét, kikerülhetetlenségét. A költői plánum és a bölcselői küldetés tévesztettségét, hiábavalóságát, a háttérben sejlő Vörösmarty-kérdés, a „Ment-e / A könyvek által a világ elébb?” tagadó megválaszolását hírel, de az általános detronizációnak vannak olyan – lírikusi bravúrmozdulatokkal megnyitott – menekülési útjai, melyek visszafelé, épp a trónhoz – a könyvhöz, az irodalomhoz, az íróhoz, a „célhoz” – vezetnek.

A *Kántor Zsoltnak* ajánlott, 1995-ös *Vakablak világossága* nem magányos, nem egyedi vers. Többek között a *Könyvtemető* is alliterációk kérlelhetetlenségével, s a magyar olvasó szívének oly kedves ünnepi könyvhét „leseprésével” sorjáztatja negatív állításait: „magvetésre vetett betű / megvetett betűje / könnyáztatta könyvtemető: / könyvek temetője // ami eddig Lelkes Állat / szellemét temette: / könyvet hánynak dobigálnak / országos verembe”; „van is hozzá csinnadratta / Paradigma! Könyvhét! / (könyvtemetőn könnyáztatta / föld beissza könnyét...)” A *Vakablak...-ra* „impúrummal” történt a felkészülés. Az „*első – elvetett – változat*” címe is élt alliterációval, s a *világ* szót tette a *világosság* előzményéül: *Holtak hitvilága*. A szövegszerű egybeesések ellenére ez kezdetlegesebb és ziláltabb mű, a francia Cioran-idézet sem menti meg. Mégis érthető, hogy a költő könyveiben párba állítja javított, végleges, nagyszerű változatával, mely mottóul az idézőjeles, ám gazda nélküli aforizmát bocsátja előre: „*a bölcsélet a tanácstalanság privilégiuma*”.

A *Vakablak világossága* magasról indít, hogy szkepszisében mélyre jusson. A v-vel aliteráló cím és a világ(osság) szó a költemény számos hivatásos és alkalmi olvasójában ébresztette fel az első ismert magyar vers, az *Ómagyar Mária-siralom* két sorát: „Világ világa, / Virágnak virága!” Ezek ugyan a textus összefüggésében a legmonumentálisabb – szűzanyai – gyász szavai, kettes, illetve négyes ismétlő jellegükkel viszont világegész-tartalommal is rendelkeznek; hasonlíthatatlanul nagyszerű módon felemelők, *megváltók*. A *Siralom* mint „legelső” és a *Vakablak* mint „legutolsó” magyar vers a magyar költészet teljes történeti és esztétikai feszítvóját felszíkraztatja. Tipográfiaileg elcsúsztatott, hullámzó – összesen ötvenkét – sorából már az első hatban megépíti az imént felhozott, legnevezetesebb magyar könyvtárvers, bölcslethköltészeti műreket, a Vörösmarty Mihály írta *Gondolatok a könyvtárban* díszeit (a *könyvtár* és a *gondolat* szavak szomszédosak az ötödik és a hatodik sorban, erőteljesen ki is emelve Vörösmarty versének és verscímének birtokából: „ó könyvtár-tökéletesség! / gondolat-lebernyeg!”). A harmadik és negyedik sort kezdő *arany* jelzővel az az Arany János is mihamar beköltözik a kompozícióba, akinek – a „késeinek” – a hangjára ilyen részletek rezonálnak: „mennyi tespedt argumentum – / s hány mellétalálás / kinek fals csapásán mentem – / s voltam érte hálás...” (régi panasza ez, *A régi panasz* „Hogy reméltük! s mint csalódánk! / és *magunkban* mekkorát!...” önkritikájának lelki közeléből). Az „arany szélű köteteknek / arany bordás rendje” nem pusztán ódon, előkelő bibliotékák por-csendjét jelenítheti meg: a duplikáló karakterű állításból aligha hullhat ki Határ Győző borító-aranyszínbe futtatott híres saját munkáinak a képe: a versszüret *Hajszálhíd* (1970), a *Gondolkozni annyi mint* (továbbá a *Hülyegyerek emberiség* és a *Kereszténység utáni idők* fejezetcímei) alá igazott 300 tétel, az „Én-szindróma”: *Az ég csarnokai* (1987) s mind a többi.

A roppant személyes és intenzív szövetségeskereső indítás, a „poros könyvek köhögtetnek / lapjaik-pergetve” felütése, a zárt, benső, könyvtári tér villámgyorsan tágulhat nyílt, külső, univerzális térbe. „kutyaúszás nyelvemlékek / Csendes-óceánján”; „elmélet: elmés ajánlat / dörgő Létezésre”; „most hát tudhatom mit érnek / Teljes Bizonyságok”; „jőjj vezeklő nincstelenség / Mindtudatlan Kánon / tapadj meg világjelenség / kitapintókámon” – sorolhatjuk a nagybetűs, tulajdonnevesített, megszemélyesített fogalmak sokaságát is mozgósító szöveg, a zúgás átjárta verscsarnok szemelvényeit. A világjelenség (a világ mint jelenség) előfeltevések nélküli, elmélettelen, szabad elsajátítására szegődött ego visszavonja alkotói (könyv-írói) énjét, ugyanakkor, jobb híján beleolvad az értékében sokszorososan lefelé minősített könyv-összességbe (így: alkotó-összességbe), a könyvtárba: „magam hogy Időnek térnek / tarajára hágok // én se nagyon bizakodjam / kincses tévelyemben / mert meggyőzött alattomban / s ott fészkel fejemben / így intelmez Bölcsék Száza: / magam ne lovalljam / nincs se nyelv se létnek háza / hogy hittem megvalljam // tévelyekben delectálnom / amióta fentáll / s legyen én is poros álom: / köhögtető könyvtár”; „minden könyvem rongy vakablak / tévely szemfedője / ha ki nyitja – vagyok annak / megköhögtetője”. A vakablak tehát nem világosságot ereszt be, hanem fényhiánya fényteleniséggel teszi világossá a tévely sötétjét. A trónfosztás a nyelvet és a létet is éri; az alkotónál és az alkotásénál mérhetetlenül magasabb trónusok is a célpontjai a teljes szkepszisnek.

Mégis, a *Vakablak világossága*, szép és fájdalmas igaza közepette, szembe találja magát azzal a másik igazsággal, amely Határ Győző életművének extenzív enciklopédikusá-

gában parázslík. A vakablaki nyelvi derű csak egy rész a Határ-oeuvre karneváli humorában. A világ ámulni és rémülni való groteszkumának tróntermében Határ annyi trónusra felügyel szövegei által, hogy ha a most Kilencvenéves az alkotó és az alkotás trónja után a többit is fel akarja borogatni – mint ahogy borogat hetven esztendeje derekasan –, a döntve emelő, s az olvasó számára oly élvezetes mutatványhoz további sűrű évtizedekre lesz szüksége, hiszen ahol az ő költői keze nyomán úrnak vélné magát a Letűnés, kuncogva máris kikezdi hatalmát a nagy körforgásba egyelőre e néven befészkelődő Feltűnés...

Tarján Tamás

